

ЗОДИАКАЛНИТЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ В СИМЕОНОВИЯ
СБОРНИК
(ПО СВЕТОСЛАВОВИЯ ПРЕПИС ОТ 1073 г.)

Татяна Славова (София)

Известно е, че в приписваната на Йоан Дамаскин статия за "македонските месеци" в Симеоновия сборник (по Светославовия препис от 1073 г.) като илюстрация към текста в полетата на л. 250б-251 са изобразени 12-те зодиакални знака. В обобщен вид изглеждат така:

стрѣльць	козьльрогъ
водолѣиць	рыба
овьнъ тельць близнц левъ	льрмъ ракъ дѣвица скорп-

Те и в частност тяхната необичайна подредба неведнъж са били обект на внимание и научен интерес. Изследователите, занимаващи се със зодиакалните рисунки, ги подреждат различно. Според В. Гиршберг /Гиршберг 1977:185/ зодиакалната композиция започва със знака на Стрелеца, като изоставя обичайното мартенско годишно начало (астрономически знак Овен). Авторът не коментира подреждането на рисунките след този на Стрелеца. Ив. Добрев /Добрев 1979:101-106/ също поставя стрѣльць в началото на зодиакалния списък, който подрежда така: стрѣльць, водолѣиць, овьнъ, тельць, близнц, левъ, льрмъ, ракъ, дѣвица, скорпион, рыба, козьльрогъ въз основа на ретроградния източноазиатски (респективно прабългарски) зодиак, където зодиите имат обратна последователност на тези в европейския (вавилоно-гръцки) зодиак и започват с Водолея. Той обръща особено внимание на рисунките на Стрелеца и Козирога и привежда сериозни доказателства за прабългарския характер на съставния лък и двувърхата стрела, които държи Стрелецът. Подобни оръжия не са били ползвани нито във Византия, нито в Киевска Рус. Относно Козирога се прави предположението, че рисунката му е заимствана от тази на Еднорога в "Християнската типография" на Козма Индикоплевст, съчинение, преведено за Царсимеоновата библиотека. Същия ред, като Ив. Добрев, възприема и В. Пуцко /Пуцко 1984:65-77/, който разглежда символичните изображения на зодиакалния цикъл като декоративни елементи, свързани с определени антични мито-

логически сюжети. За Л. Мавродинова /Мавродинова 1991:113-130/ редът на астрономическите знаци е този, познат от античността (овънъ, тельць, близнец и т.н.), а разместванията тя обяснява с образец, в който изображенията на зодиите са били разположени по шест в долните полета на листите. Според нея художникът на Светославовия препис, спазвайки модела на протографа, е започнал да рисува от долния ляв ъгъл, но не е измерил правилно пространството, изпуснал е някои изображения и затова му се е наложило да използва и страничните полета. Като довод в тази насока е изтъкнато и застъпването на параграфния знак (неравна линия с птица над нея) от крака на Козирога. Авторката също отделя внимание на характера на рисунките, които насочват към паметници с източна основа, имайки предвид косата и гъстата закръглена брада на Стрелеца, както и персийския му костюм. Мавродинова цитира и аналогични изводи на Вайцман за източни елементи въз основа на широкото чело и позата на Водолея и двете полупалмети при Везната.

За механична грешка говори и Е. Мусакова /Мусакова 1992:123-133/, според която в предполагаемия образец на Светославовия препис фигурите са били разположени в колони в страничните полета, по двойки около колон-текста, подобно на първите четири изображения в староруския препис и са имали следния ред отгоре-надолу: а) *Стрелец, Водолей, Овен, Близнаци, Лъв, Везни*; б) *Козирог, Риби, Телец, Рак, Дева, Скорпион*. Художникът, затруднен вероятно от получената се по-различна конфигурация на текста в сравнение с този в старобългарския протограф, видоизменя вертикалния начин на рисуване в хоризонтален, като същевременно грешки. За причините, довели до отслабване на вниманието на книжовника, Мусакова прави две предположения: 1. Рисунките в протографа са били на една страница - лице и гръб - и евентуалното им струпване близко до текста или обратно - силното им раздалечаване - са подвели преписвача. 2. Зодиакалните рисунки са дело не на един, а на двама художници. След направения обзор на мненията ще се спра на следните въпроси, свързани с изясняването на объркания ред на зодиакалните знаци в Светославовия препис на Царсимеоновия сборник.

1. Руският книжовник ли е оригиналният художник на изображенията.

2. Ако той е копирал Симеоновия протограф, защо започва със Стрелеца, а впоследствие обърква последователността на зодиите.

3. Какво е било оригиналното разположение на рисунките в евентуалния старобългарски образец.

По отношение на първия въпрос почти всички изследователи смятат, че едва ли руският илюстратор е бил в състояние да сътвори сам такива рисунки с много нехарактерни за неговата епоха и среда елементи и допускат, че той е работил по образец, който се е стремил да спазва. Впечатление прави мястото на рисунката на Стрелеца (лявото поле на л. 250об.) спрямо изписания текст - тя е разположена точно на нивото, на което започва статията на Йоан Дамаскин о македонскѣхъ мѣсцѣхъ (в текста обаче първата зодия е Овен с начало 21 март, следвана от Телеца и т.н. според европейския зодиак). Звездичката, която придружава рисунката на Стрелеца и играе роля на указателен маргинален знак, маркира точно заглавието на статията (всички зодиакални рисунки са придружени от такъв знак, под или около който е изписано наименованието на зодията). На същото ниво, симетрично на Стрелеца, но в дясното поле на отсрещния лист 251, е разположена рисунката на Козирога със съответната звездичка, под която е изписано името *козьльрогъ*. Ако тази рисунка е била последна в зодиакалния ред, както смятат повечето изследователи, тогава необясним остава фактът защо авторът на рисунките не е използвал цялото дясно поле на л. 251, след като явно е бил притеснен от липсата на място. Най-вероятно симетричната рисунка на Козирога е стояла на същото ниво на Стрелеца и в самия старобългарски протограф и по този начин е било маркирано пространството, в което е трябвало да се вместят зодиакалните изображения. След Стрелеца е бил нарисуван Водолеят и в полза на това предположение говори обстоятелството, че при него звездичката **не е под** рисунката на Стрелеца, както бихме очаквали, а **е до** тази рисунка. Явно кракът на Стрелеца вече е бил нарисуван и авторът си е дал сметка, че няма да му стигне мястото. По същата причина - липса на пространство - при симетричната на Водолея рисунка на Рибите (л. 251), **едно до друго** (вместо **едно под друго**) са поставени звездичката и наименованието *рыба*. Би могло маргиналните звездички и съответните надписи да са били поставени след нарисуването на всички зодии, като са ползвани белите полета между тях. Даже това да е било така, едва ли тези маркиращи елементи не са съществували в протографа на Светославовия препис и тогава староруският художник, рисувайки по образец, най-малкото, което е следвало да направи, е било да предвиди място и за тях. С по-голяма вероятност може да се допусне, че той е следвал стриктно този образец при вертикалните изображения, когато е разполагал с достатъчно място и е поставял маргиналните знаци пред изображенията. При рисунките, струпани в долните полета, посоченият принцип (звездичка и под нея надпис) на някои места се

видоизменя в зависимост от свободното място (най-явно е това при Близнаци и Везни).

Е. Мусакова обръща внимание на подчертаната стилова разлика между изображенията на Срецеца и Водолея и на останалите зодии. Наистина напълно възможно е тези две изображения да са дело на един староруски художник, който не е дорисувал другите десет. Логично се налага предположението, че именно така - един под друг, около началото на колон-текста - Стрелецът и Водолеят са били изобразени и в старобългарския протограф. Първият, определено по-талантлив художник на руския препис ги е прерисувал най-напред в празните полета и е спрял работата си.

От друга страна, впечатлява различната големина на зодиакалните изображения, сред които по своя мащаб се открояват най-вече тези на Стрелеца и Козирога, донякъде и тези на Водолея и Рибите, докато останалите изображения са значително по-малки по размери. Големината, а както вече се видя и симетричното разположение на зодиакалните рисунки **стрѣльць,** **водолѣиць,** **козьльрогъ** и **рыба,** ме навеждат на мисълта, че в староруския препис те са били нарисувани най-напред, когато е имало достатъчно пространство, а останалите рисунки са били вмествени в незаетите долни полета на л. 250об. и 251.

По-нататък ще се опитам да предложа един възможен отговор на въпроса защо зодиакалният цикъл започва с изображението на Стрелеца, а втора по ред зодия в Царсимеоновия сборник е бил Козирогът. Декемврийско начало на цикловите години, съответстващо на зодиите Стрелец и Козирог, има и в лунно-слънчевия календар от състава на друг паметник от същата епоха - Тълковната палея. Глаголическите следи, архаичните езикови особености, включените в състава ѝ преводи от зората на славянската писменост и др. лингвистично-текстологични особености ни дават основание да отнесем възникването на този енциклопедичен сборник на старобългарска почва приблизително по същото време, когато е бил съставен и Симеоновият сборник.

Въпросът за съчетаването на лунния със слънчевия календар е започнал да става актуален за християнските богослови още към II в., откогато възхожда традицията за празнуването на Пасхата и за съставянето на т.нар. пасхалии е бил избран Метоновият цикъл. След приемането на християнската религия в България също е възникнала необходимостта дотогавашното езическо лунно измерване на времето да бъде съчетано със слънчевия цикъл. Именно такъв календар е отразен в Тълковната палея въз основа на 19-годишния лунно-слънчев Метонов цикъл, представляващ комбинация на лунни

години с елементи на слънчев календар. Той безспорно е служил за пасхални изчисления, но допускам, че в същото време е надхвърлял рамките на един чисто пасхален цикъл. Първо, защото в нито един от календарните палеини преписи не се говори за слънчеви кръгове, които са основен елемент на църковните пасхалии. Също така липсват данни и за Великия индиктион, който определя, че на всеки 532 години. Пасхата се пада на една и съща дата. Календарният палеин цикъл не би могъл да бъде само пасхална таблица, тъй като, освен всичко посочено дотук, липсват и сведения за пасхалната граница (21 март - 18 април), а и необяснимо остава обстоятелството, че вместо с пролетните новолуния, от които зависи християнската Пасха, той започва с декемврийските новолуния, като се знае, че във Византия и в Западна Европа именно от 1 март започва т.нар. "пасхална година".

Явно Метоновият цикъл е бил въведен и в България с приемането на християнството и на византийските пасхалии за нуждите на младата българска църква, но голяма е вероятността той да е служил и като граждански календар.

Всички години от лунно-слънчевия календарен цикъл в Тълковната Палея (с изключение на деветнадесетата циклова година с начало 1 януари) поддържат декемрийско начало, което е възможно най-близкото до слънчевата фаза, наречена зимно слънцестоене. Може би традициите на прабългарското летоброене (с възможното декемврийско начало) не са или в явно противоречие с лунно-слънчевото отброяване на времето, което е улеснило възприемането на подобна календарна система. Изследователят на татарския и чувашкия език Ахмедянов /Ахмедянов 1878:162/ отбелязва, че наименованието **челме** е означавало най-дългия или най-краткия ден у прабългарите, а началото на **зимния челме** е било и начало на Новата година, свързано с празника Надуган (24-25 декември). Становището за начало на годината у прабългарите около деня на зимното слънцестоене не е ново и за българската наука /Сеферски 1981; Москов 1988/. От друга страна, поддържането на старобългарската нова година максимално близо до деня на зимното слънцестоене не е било чуждо и на славянската календарна традиция, тъй като тази слънчева фаза регулярно присъствува в славянските езически календари, където заема едно по-особено място /Рибакон 1987:164-195/.

В българския фолклор и до днес са запазени следи от някогашно годишно начало около деня на зимното слънцестоене. В различни български краища народното вярване смята за начало на новата година Игнажден (20.XII.), наричан още Идинак, Игнат, Игнет, Поляз. Ето какво пише за Игнажден Д. Маринов /Маринов 1981: 381/: "Думата Идинак значи начало на годината, годиняк... От тоя ден се

брои народната нова година... От Игнажден се начина Големият сечко (т.е. голям месец) и тоя ден се нарича още млада година... и нов ден". Именно защото този ден е млада година в народните празници се установява и обичаят поляз. В зависимост от това кой ще влезе най-напред в къщата през този ден, т.е. кой ще я сполези, се определя животът на дома през цялата следваща година.

Народната памет пази спомен от едно далечно време, когато годината е започвала със зодиите Стрелец-Козирог. Същото зодиакално начало има и календарът в Палеята: от всичките 19 циклови години 14 започват с навлизането на Слънцето в съзвездието Стрелец и 5 - в съзвездието Козирог. Ще припомня, че по сведения от Симеоновия сборник и от Дамаскиновото "Богословие" в превод на Йоан Екзарх около X в. слънцето е преминавало под знака на Стрелеца в периода 25 ноември - 24 декември.

Да се върнем към зодиакалните изображения в Светославовия препис. Вече стана въпрос, че според повечето изследователи староруският художник е прерисувал изображенията от старобългарски протограф. От това следва, че и старобългарският художник също не е спазил реда на зодиите от текста на Йоан Дамаскин при тяхното изрисване. Възможно ли е да допуснем, че точно в изображенията на зодиите той ще внесе свои елементи, несъществуващи в гръцкия оригинал, ако ги е прерисувал оттам, или изобщо рисунките са лично негово дело. Многобройните елементи с източна основа в изображенията, за които стана въпрос, ни подсказват, че старобългарският илюстратор е отразил собственото си светоусещане в тях, даже ако е работил по модел. Бихме могли да допуснем, че и подредбата им също не е случайна, а е логична последица от друг по-различен ред на зодиакалните знаци, който му е бил известен. При декемврийско начало на годината несъмнено най-важната и първа зодия би била Стрелец, но и Козирогът също би се явил начален в някои години. Може би затова те стоят на едно ниво и в Светославовия препис, а че Стрелецът най-вероятно е бил нарисуван пръв, вече бяха приведени доводи. Ако е бил възприет принципът на относителна равнопоставеност на двете първоначални зодии Стрелец и Козирог и е било рисувано в две вертикални колони, то оттам логично следва, че нечетните номера зодии ще бъдат разположени вляво, а четните вдясно:

а) Стрелец N9, Воголей N11, Овен N1, Близнаци N3, Лъв N5, Везни N7;

б) Козирог N10, Риби N12, Телец N2, Рак N4, Дева N6, Скорпион N8.

Същия ред предлага и Мусакова, предполагайки заимстване от гръцки прототип, макар че досега не е намерен такъв ръкопис.

Напълно съм съгласна с нея, че вероятно изображенията в Симеоновия сборник са били само в страничните полета на вертикален принцип, и староруският художник, може би заради получената се по-различна конфигурация на текста при преписването му, сменя част от вертикалния ред в хоризонтален. Наистина, възможно е статията за македонските месеци в Симеоновия сборник да е имала друг обем и конфигурация, към което насочват и наблюденията на Е. Коцева /Коцева 1991: 99-111/.

Староруският художник (или художници) спазва първоначалния вертикален принцип на рисуване до Овена включително, след което вертикалният начин на рисуване преминава в хоризонтален, а редът на изображенията Овен №1, Телец №2, Близнаци №3 става последователен. Може би това не е случайно, а книжовникът с промяната на вертикалния принцип е решил, че би трябвало при хоризонталното разположение на зодиите да спазва последователността им в статията на Йоан Дамаскин. В самия текст обаче е пропуснат пасажът за Близнаците. Дали това е изиграло някаква роля, или е направена механична грешка можем само да гадаем, но след Близнаците №3 при изображенията се възстановява изрисването на нечетните зодии Лъв №5 и Везни №7 от евентуалната първа колона на старобългарския протограф. Везните логично се появяват в долния ляв край на л. 251 поради вмъкването на Телеца. Оставало е само да се дорисуват четните номера зодии от предполагаемата втора колона - Рак №4, Девица №6, Скорпион №8. Така може би се е стигнало до необичайния ред на зодиакалните изображения в Светославовия препис.

За съжаление, превратностите в съдбата на средновековна България предопределят и безвъзвратната загуба на много от ръкописите в Царсимеоновата библиотека. Затова оцелялото под перото на староруските книжовници е така ценно и интересът на науката да се долови истинското великолепие и смисъл на старобългарския оригинал на Светославовия препис няма да секне.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ахмедянов 1878 **Р. Ахмедянов.** Сравнительное исследование татарского и чувашского языка. М.
- Гришберг 1977 **В. Гришберг.** Человек в знаках зодиака Изборника 1073г. - В: Изборник Святослава 1073 г.. Сборник статей. М.
- Добрев 1979 **Ив. Добрев.** Редът на зодиакалните знаци в Изборника от 1073 г. - *Старобългарска литература*, №5.
- Коцева 1991 **Е. Коцева.** Към палеографската характеристика на Изборника от 1073 г. - В: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т.1, С.
- Мавродинова 1991 **Л. Мавродинова.** Украсата на Светославовия изборник от 1073 г. - В: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т.1. С.
- Маринов 1981 **Д. Маринов.** Избрани съчинения. Т.1 С.
- Москов 1988 **М. Москов.** Именник на българските ханове. С.
- Мусакова 1992 **Е. Мусакова.** Редът на зодиакалните знаци в Симеоновия сборник (Светославов препис от 1073 г.) - опит за реконструкция. - *Palaeobulgarica*, №2.
- Пуцко 1984 **В. Пуцко.** Знаки зодиака на полях Изборника Святослава 1073 года. - *Palaeobulgarica*, №2.
- Рибаков 1987 **Б. Рибаков.** Язычество древней Руси. М.
- Сеферски 1981 **Р. Сеферски.** Опит за ситематизация на календарно-астрономическите термини у дунавските и волжско-камските българи. Проблеми на културата, №4.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Начало на цикловите години
в лунно-слънчевия календар в Тълковната палея

I циклова година	- на 21 декември	- Стрелец
II циклова година	- на 10 декември	- Стрелец
III циклова година	- на 29 декември	- Козирог
IV циклова година	- на 18 декември	- Стрелец
V циклова година	- на 7 декември	- Стрелец
VI циклова година	- на 26 декември	- Козирог
VII циклова година	- на 15 декември	- Стрелец
VIII циклова година	- на 4 декември	- Стрелец
IX циклова година	- на 23 декември	- Стрелец
X циклова година	- на 12 декември	- Стрелец
XI циклова година	- на 31 декември	- Козирог
XII циклова година	- на 20 декември	- Стрелец
XIII циклова година	- на 8 декември	- Стрелец
XIV циклова година	- на 27 декември	- Козирог
XV циклова година	- на 16 декември	- Стрелец
XVI циклова година	- на 5 декември	- Стрелец
XVII циклова година	- на 24 декември	- Стрелец
XVIII циклова година	- на 13 декември	- Стрелец
XIX циклова година	- на 1 януари	- Козирог